

Развитие на производителността в българското селско стопанство след приемането на страната в ЕС

Автор: Николай Вълканов

Редактор: Десислава Николова

С ПОДКРЕПАТА НА ФОНДАЦИЯ „АМЕРИКА ЗА БЪЛГАРИЯ“

Съдържание

Въведение.....	3
1. Роля на селското стопанство в икономиката	4
2. Преструктуриране в селското стопанство	5
3. Производителност в селското стопанство.....	7
4. Развитие на БДС в избрани сектори на селското стопанство	9
Заклучение	12

Въведение

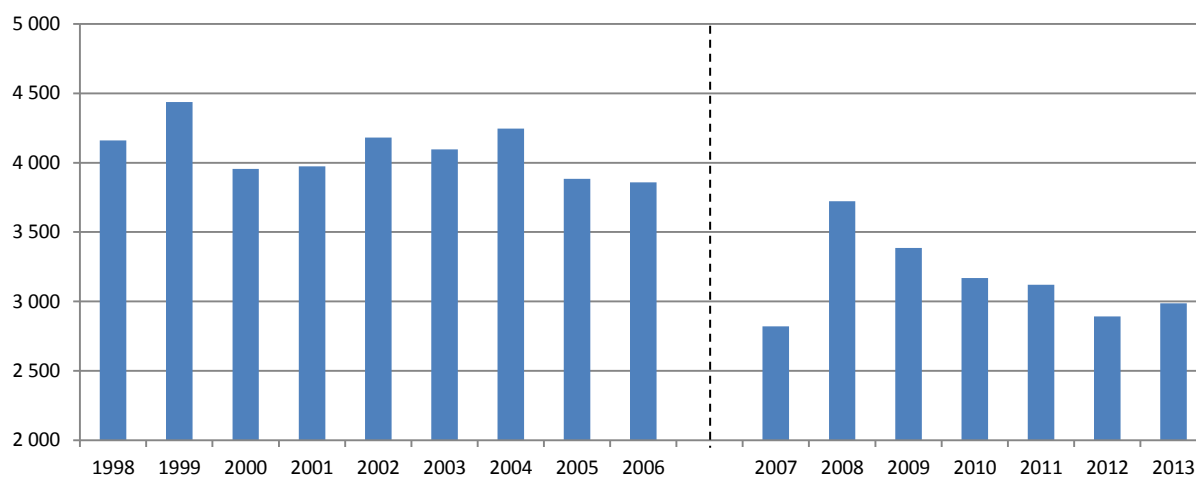
Членството на България в ЕС промени драстично условията за правене на аграрен бизнес в страната. Основният двигател на тези промени, освен присъединяването към Общия пазар и повишените изисквания към някои сектори, беше Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС и нарасналата финансовата подкрепа от държавата под формата на национални доплащания. По данни на НСИ за първите седем години от членството в ЕС (2007-2013 г.) в българското селско стопанство са се влили 6,9 млрд. лева под формата на различни субсидии. Тези средства създадоха интерес към отрасъла, какъвто до този момент не беше наблюдаван и какъвто дори реституцията не успя да събуди. Съществен импулс получи пазара на земеделска земя. Характерът на подпомагането, а именно - на единица площ, стимулира развитието на сектори с относително ниски производствени разходи на декар, което доведе до значително реструктуриране в рамките на отрасъла. Доходите в селското стопанство като цяло нараснаха, но се увеличиха и общите разходи за производство.

Целта на настоящото изследване е да проследи как се развива производителността в селското стопанство на страната след влизането ѝ в ЕС и в контекста на все по-големите по размер средства, отделяни на отрасъла.

1. Роля на селското стопанство в икономиката

Позицията на аграрния отрасъл в икономиката на страната зависи както от неговото собствено развитие, така и от развитието на останалата част от икономиката. След кризата от 1996-1997 г., когато услугите и индустрията бяха засегнати в най-голяма степен, селското стопанство имаше дял от 9-11% в общата БДС (през 1998-2002 г.). С възстановяването на икономиката и ускорения ръст на другите отрасли, неговият дял в брунтата добавена стойност започна постепенно да намалява. Въпреки това, в абсолютно изражение БДС в отрасъла остана стабилна – около 4 млрд. лв. по постоянни цени от 2010 година. От 2008 г. нататък (по чисто конюктурни причини – изключително слабата реколта заради лоши климатични условия, 2007 г. няма смисъл да се разглежда) се наблюдава свиване на селското стопанство. Брунтата добавена стойност, изразена в съпоставими цени, като цяло спада и достига нива, които са с една четвърт по-ниски от средните за периода 1998-2006 г. Съответно и делът на селското стопанство в общата БДС спада под 5% за първи път, откакто има статистика за БВП на страната. Въпреки това отрасълът остава важен за икономиката от гледна точка на работните места, които създава, и ползването на земята. Близо половината от площта на страната представлява земя със селскостопанско предназначение – ниви, овощни градини, лозя, ливади и пасища.

БДС в отрасъл "Селско, горско и рибно стопанство",
1998-2013 г. (млн. лв. по цени от 2010 г.)

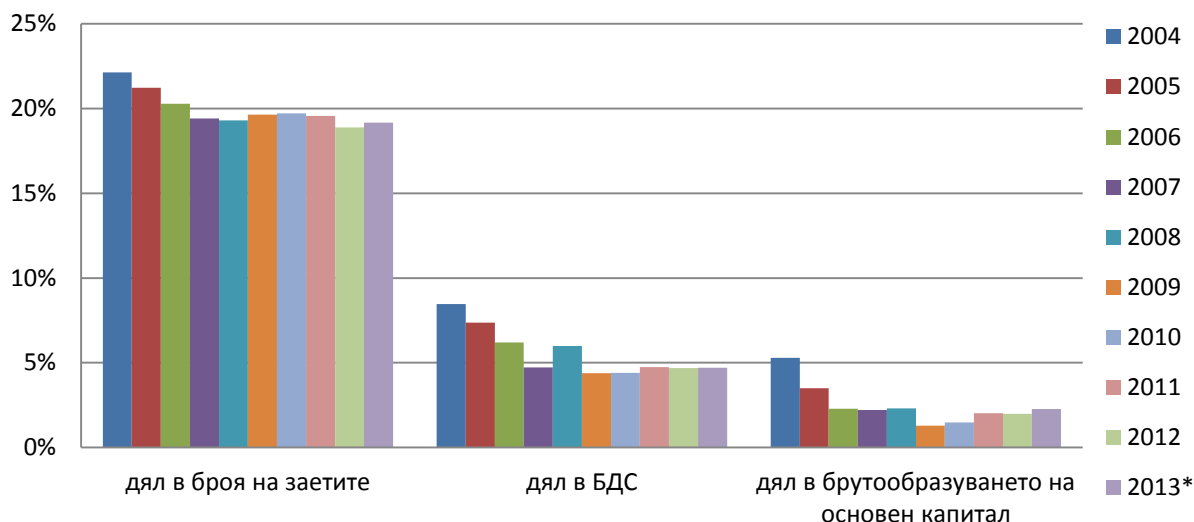
Източник: НСИ

В същото време, в селското стопанство са заети малко над 19% от всички заети в икономиката (3,5% от наетите и близо 62% от самонаетите в страната през 2013 г.). Анализът на данните за вложения труд на пръв поглед говори за изключително неефективно използване на работната ръка. Едно по-внимателно вглеждане в данните, обаче, показва, че по-голямата тежест в заетостта се пада на малките, фамилни стопанства, в които се полага незаплатен семеен труд и в които доходите от земеделска дейност не са единственият източник на приходи.

Делът на селското стопанство в инвестициите (т.нар. брутокапиталообразуване в собствен капитал) е твърде нисък – около 2%, което представлява един своеобразен критичен минимум, който осигурява запазване дела на отрасъла в икономиката.

Парадоксалното е, че сравнително ниският дял на инвестициите съвпада с периода на най-значителна и нарастваща финансова подкрепа за селското стопанство в най-новата история на страната. Тези данни следва да се разглеждат и през призмата на извършеното реструктуриране в сектора.

Селското стопанство в икономиката на страната (%), 2004-2013

Източник: НСИ

2. Реструктуриране в селското стопанство

Реструктурирането в отрасъла се наблюдава по две успоредни направления – концентрация на бизнеса (намаление на броя на стопанствата и увеличаване на средния им размер) и нарастване на относителната тежест на производството на зърнени, фуражни и технически култури за сметка на интензивните отрасли. Европейските субсидии и националните доплащания имат своята роля в стимулирането и на двата процеса¹.

Процесът на концентрация на ползването на земя в частни ръце, започнал с връщането на земята на собствениците, се ускорява допълнително след 2007 година. Бурно се развиват най-големите стопанства (>100 ха), които към 2010 г. вече стопанисват над 82% от земеделската земя, а средният им размер достига 671,7 ха при 538,5 ха през 2005 г. За сравнение, средният размер на стопанствата над 100 ха в ЕС-27 е 264 ха. Бързо нараства и средният размер на всички стопанства в страната – от 7,3 хектара през 2007 г. до 10,1 хектара през 2010 г. и 15,2 хектара през 2013 г. по предварителни данни на Агростатистика.

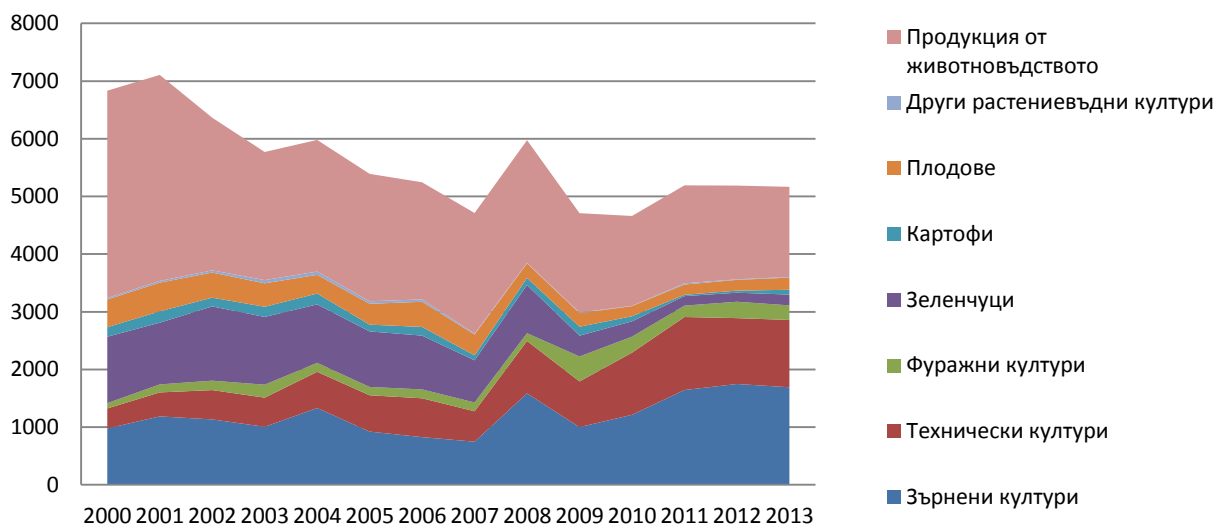
Ползването на земеделска земя, което се понижава постоянно до 2006 г., обръща тенденцията и от тогава насам расте постоянно – от 3,05 млн. хектара до 3,7 млн. хектара (ръст от близо 20% за седем години). За същия период броят на стопанствата е намалял с 49% до 252,9 хиляди.

¹ Виж „Анализ на ефектите от прилагането на директните плащания на площ в България“, Николай Вълканов, Институт за пазарна икономика, май 2013 г.

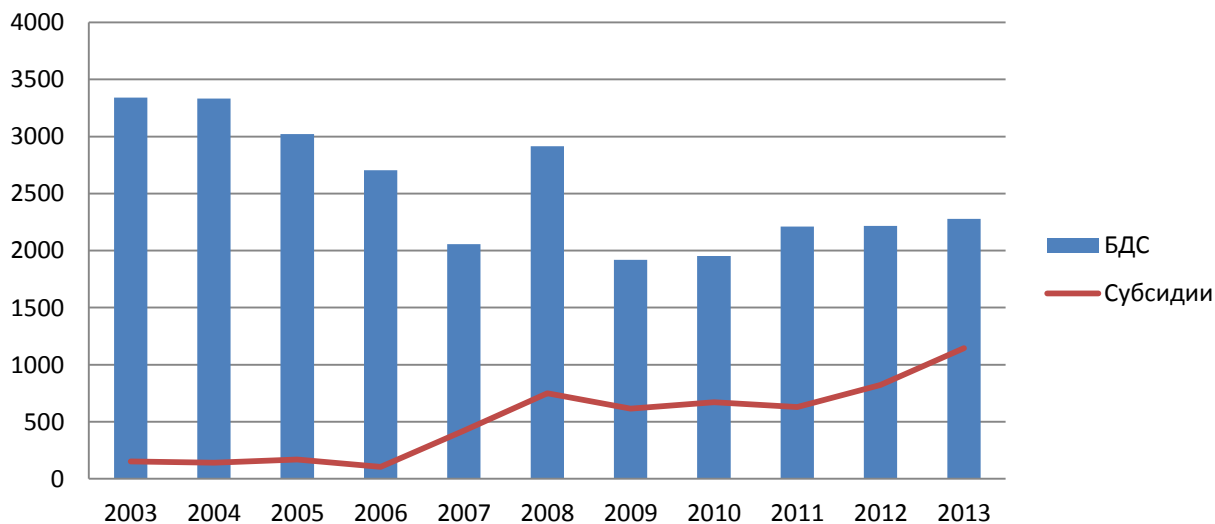
Същевременно започналото реструктуриране в производствената структура на отрасъла се задълбочава. Производството на житни, фуражни и маслодайни култури нараства чувствително, докато животновъдството, производството на плодове и особено производството на зеленчуци намалява.

За тази промяна има няколко причини, които са в голяма степен свързани с членството на страната в ЕС. Интегрирането в общия пазар, повишените изисквания към някои сектори, в съчетание с директните плащания на площ, насърчават развитието на определени производства и създават отрицателни стимули за други.

Стойност на произведената продукция, 2000-2013 г. по съпоставими цени

БДС и субсидии по съпоставими цени, 2003-2013 г.

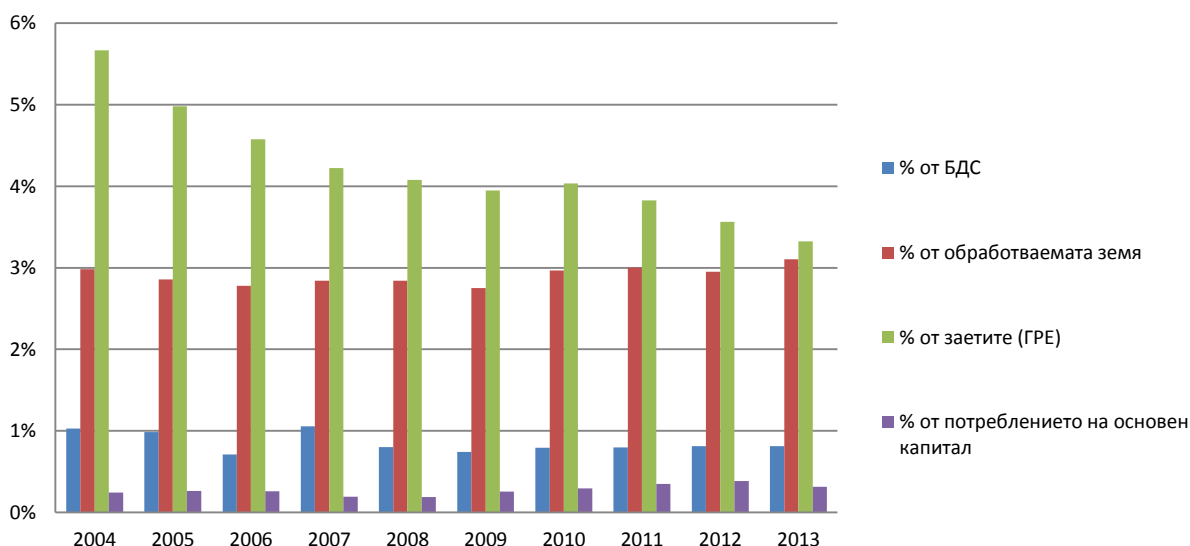
Източник: Евростат

Големият въпрос, който естествено възниква, е как драстичното увеличение на подпомагането в сектора влияе върху използването на факторите за производство и допринася ли за нарастване на добавената стойност в сектора. Към 2013 г. субсидиите вече надминават 50% от БДС, създадена от отрасъла.

3. Производителност в селското стопанство

България продължава да показва конкурентна слабост на фона на потенциала си на европейската карта. Страната разполага с 3% от обработваемата земя в ЕС-27, но произвежда едва 0,8% от брутната добавена стойност в селското стопанство. Значително понижение бележи показателят за използваната работна сила (изразена в годишни работни единици – ГРЕ), което от гледна точка на производителността трябва да се разглежда като добър сигнал, но въпреки това продължава да говори за изключителна неефективност на труда. По производителност на 1 ГРЕ, България се нарежда на 24-о място в ЕС като след нея са единствено Румъния и Латвия.

Българското селско стопанство като дял от селското стопанство в ЕС-27, 2004-2013 г.

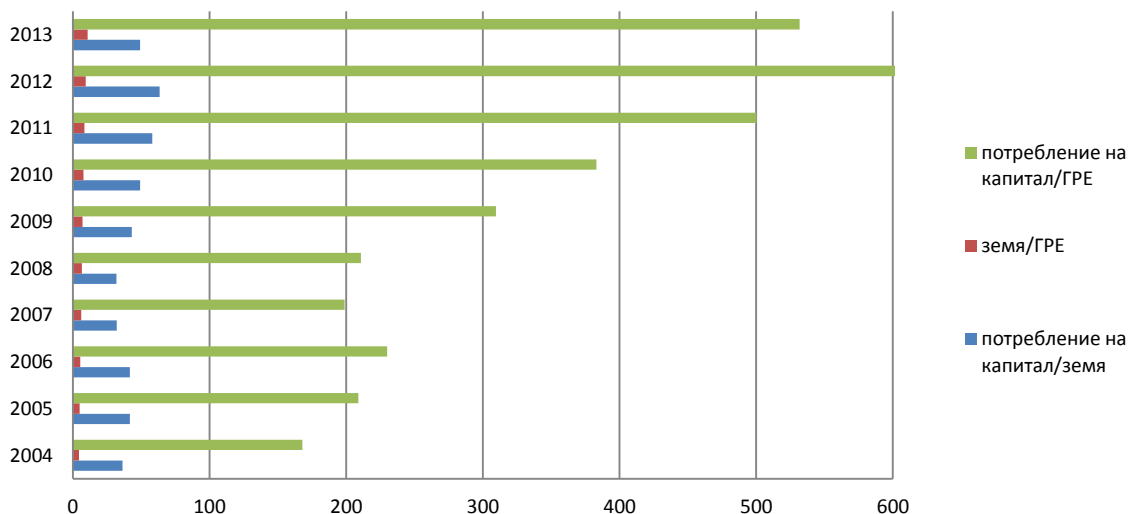

Източник: Евростат

Ниският дял в потреблението на основен капитал не предвещава положителна промяна в ролята на България в селското стопанство на ЕС.

Анализът на отношението между отделните фактори на производство показва подобрение по почти всички показатели. Най-значително е подобрението между факторите капитал и труд, т.е. увеличава се потреблението на основен капитал спрямо ГРЕ. Това може да се обясни както с концентрацията на стопанствата и намаляването на броя на полупазарните семейни ферми, така и с повишените разходи за потребление на капитал през периода.

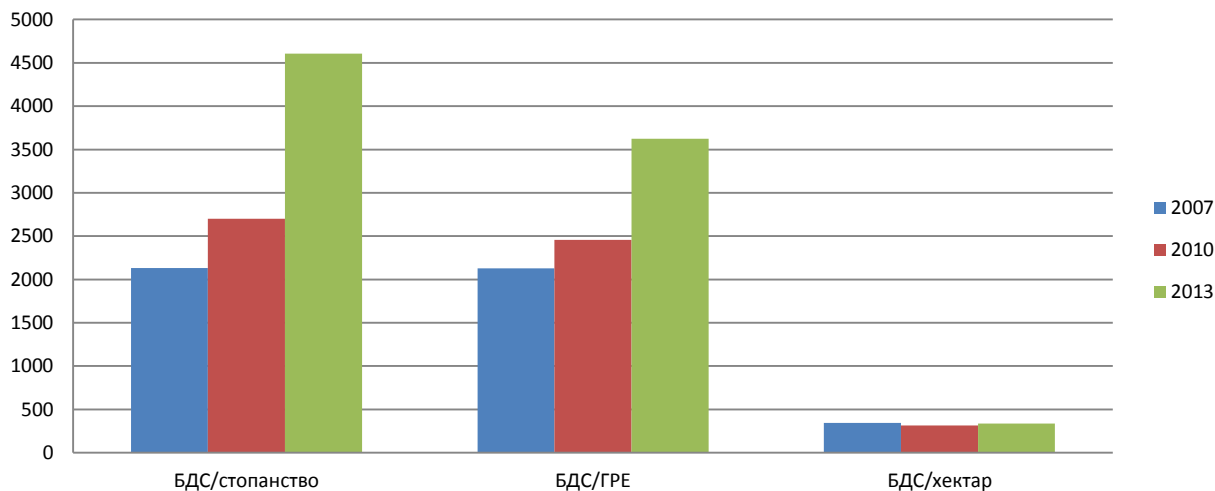
**Отношение между факторите на производство в българското селско стопанство,
2004-2013 г.**

Източник: Евростат, собствени изчисления

Подобрение бележи и съотношението земя/ГРП. То отразява нарастването на обработваемата земя след влизането на страната в ЕС и намаляването на използваната работна сила, било заради отпадането на част от стопанствата, било заради свиване на интензивните отрасли. Въпреки подобрението България все още изостава много от средните нива за ЕС.

БДС на стопанство, ГРП и хектар обработваема земя в евро

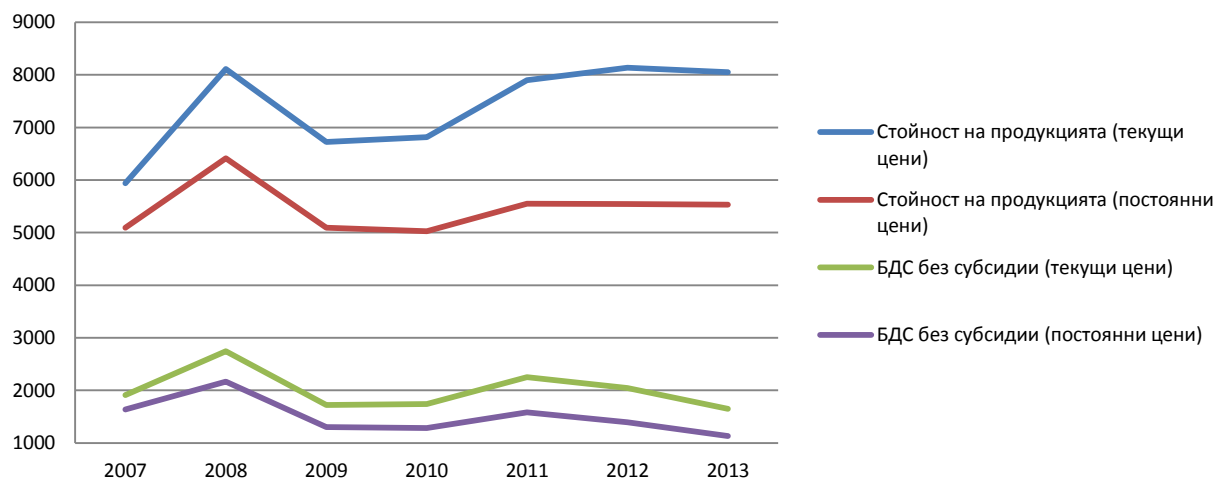
Източник: Евростат, собствени изчисления

Може би най-важният показател от гледна точка на дългосрочното инвестиране в отрасъла - капитал/земя, регистрира най-слабо подобрение през разглеждания период (2004-2013 г.). Това може да се обясни с относително ниските инвестиции на единица площ в най-бързо развиващия се сектор – производството на зърнени и технически култури, и липсата на стимули за инвестиции в полско и оранжерийно зеленчукопроизводство, трайни насаждения, подобрения на земята (напоителни системи) и пр.

Данните за отрасъла след влизането на страната в ЕС показват, че стойността на произведената продукция се повишава номинално – от близо 6 до малко над 8 млрд. лева. Това обаче се дължи основно на повишените цени на селскостопанската продукция. В реално изражение (при постоянни цени от 2005 г.) стойността на продукцията нараства едва с 8,7%. Успоредно с това обаче нарастват и разходите за производство, както заради поскъпването на енергийните ресурси, така и благодарение на ефекта на „преливане“ от директните плащания на площ към други направления като собствениците на земя, доставчиците на семена, торове и селскостопанска техника и пр. Поради тази причина брутната добавена стойност в сектора през разглеждания период реално се понижава.

Стойност на селскостопанската продукция и БДС без субсидии по текущи и постоянни цени, 2007-2013 г.

Източник: Евростат

Засилената конкуренция за земя, промените в цените на продукцията и на средствата за производство, както и естествени фактори като застаряването и намаляването на селското население водят до намаляване на броя на стопанствата почти наполовина през първите седем години от членството на страната в ЕС. Т.е. налице е преразпределение на производствените фактори в земеделието и концентрацията им в по-малък брой производители. Това е и основната причина да расте средната производителност на стопанство. Този процес води до по-ефективно използване на работната сила, но не и до по-висока производителност на фактора земя, тъй като брутната добавена стойност на хектар дори бележи леко понижаване през разглеждания период. БДС на хектар обработваема земя е EUR 353 през 2013 г., което е едва 27,5% от средното за ЕС-27 и нарежда България на 24-о място по този показател. Този показател е по-нисък единствено в Литва, Латвия и Словакия. За сравнение, най-висока брутна добавена стойност на хектар се постига в Холандия – EUR 9206 или 26 пъти по-висока от тази в България.

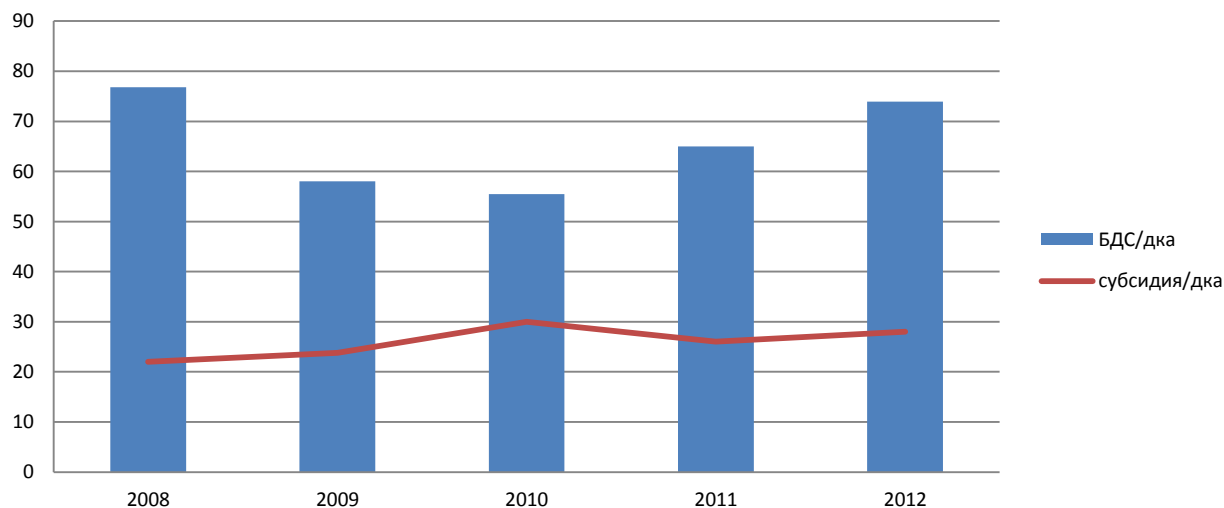
4. Развитие на БДС в избрани сектори на селското стопанство

Първите седем години от присъединяването на България в ЕС са период на растящо подпомагане на селското стопанство, което идва както по линия на Европейския фонд за гарантиране на земеделието, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони и

предприсъединителната програма САПАРД (по която продължават да се изпълняват проекти в първите години на членство), така и от националния бюджет. Освен директни плащания на площ, от 2009 г. постепенно е въведено специфично подпомагане за говеда и биволи, овце и кози-майки, крави с бозаещи телета и други мерки, насочени към животновъдството, а от 2012 г. се отделят средства и за секторите плодове и зеленчуци.

Най-големият източник на средства за селското стопанство са директните плащания на площ, които заедно с националните доплащания на площ достигат близо 5,5 млрд. лв. за периода 2007-2013 година. Те стимулират развитието на производството на зърнени, технически и фуражни култури, при които разходите за производство са сравнително ниски. Площите, засети с тези култури, растат с 25% през периода 2007-2013 г. Краткият период на наблюдение и сезонните колебания не позволяват да се правят категорични заключения, но като цяло не се наблюдава органичен растеж на брутната добавена стойност при полските култури. Единствените признаци на подобрене са при отглеждането на царевица, където има значително поле за повишение на средните добиви с въвеждането на нови сеитбени техники, хибридни семена и поливни условия.

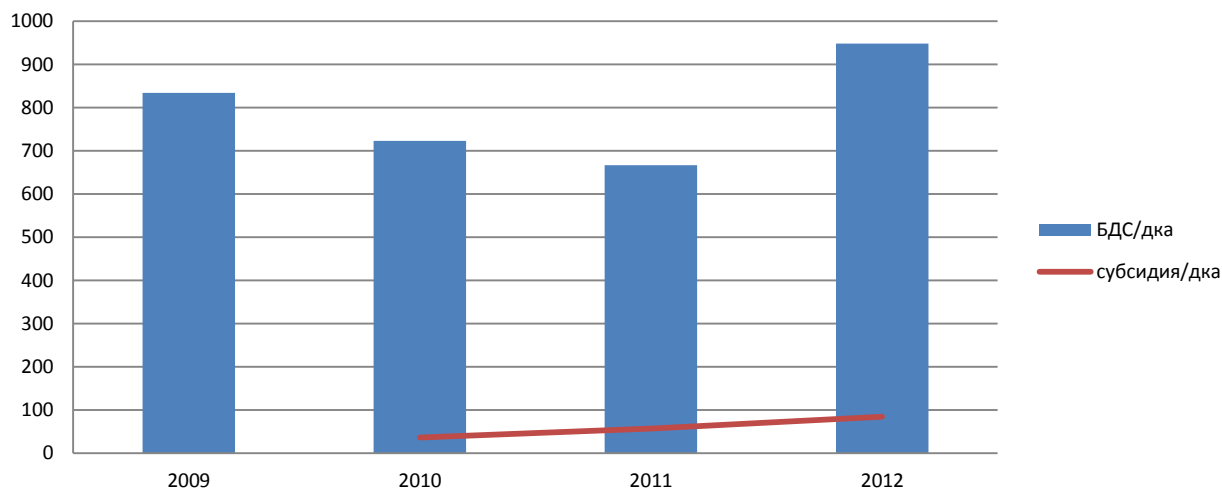
БДС средно от декар полски култури в лева, 2008-2012 г.

Източник: СЗСИ, собствени изчисления

През разглеждания период няма достатъчно основания да се смята, че субсидиите водят до увеличение на средната продуктивност от единица площ при зърнените и маслодайни култури, а по-скоро до увеличение на площите с тези култури.

**БДС средно от декар трайни насаждения в лева,
2008-2012 г.**

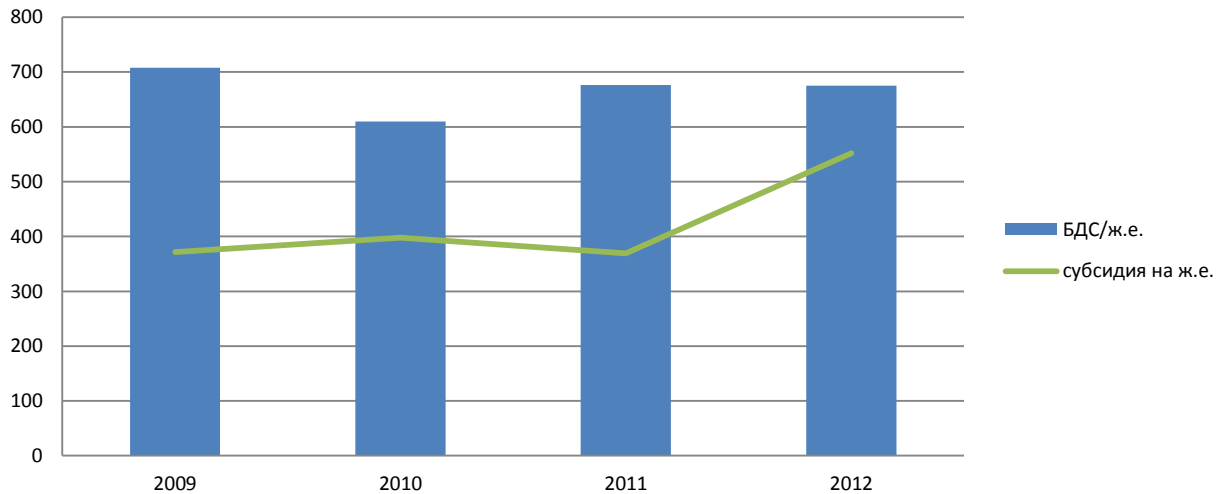

Източник: СЗСИ, собствени изчисления

При трайните насаждения финансовата подкрепа нараства едва през втората половина на седемгодишния период (2007-2013 г.), като към директните плащания на площ се добавя и подпомагането по схемата за качествени плодове. От обобщените данни за сектора през наблюдавания период е трудно да се направят генерални заключения. Въпреки това данните за средните добиви показват забележим ръст при всички основни производства – ябълки, праскови, кайсии, череша и сини сливи. Във всички тези сегменти има значителни резерви за повишаване на производителността от гледна точка на нови технологии, напояване, резитба, растителна защита. Тук може с по-голяма степен на сигурност да се твърди, че в периода от влизането на страната в ЕС се забелязва подобрена производителност на единица площ.

Животновъдството също е сектор, на който се обръща все по-голямо внимание през последните години. Комбинираното подпомагане (европейски субсидии плюс национални доплащания) надминава 500 лева на животинска единица през 2012 г. по данни на Системата за земеделска счетоводна информация.

**БДС на животинска единица, тревопасни в лева,
2009-2012 г.**

Източник: СЗСИ, собствени изчисления

Данните за производството на мляко и месо от тревопасни не дават основания да се смята, че в сектора се полагат целенасочени усилия за повишаване средните резултати на глава. Причина за това е естеството на специфичното подпомагане – на глава животно, което подкрепя запазването на стадата, но не и тяхното качествено подобрене.

Заклучение

Въпреки значителното финансово подпомагане, което получава българското селско стопанство, отрасълът не използва конкурентните си предимства. Използваните до момента схеми за директно подпомагане на земеделските производители не стимулират нарастването на производителността и инвестициите, в резултат на което добавената стойност в сектора се запазва на ниски нива и дори продължава да спада в реално изражение.

Една от основните цели на ОСП е насочена към подкрепа на доходите на земеделските производители, но, изпълнявайки тази функция, тя пречи на ефективното използване на ресурсите в отрасъла. Ниските нива на брутообразуване на основен капитал не дават повод за оптимизъм, че селското стопанство ще подобри позициите си на ниво ЕС.

Новият програмен период (2014-2020 г.) дава повече възможности за гъвкавост в управление на финансовите потоци, насочени към отрасъла, и особено в канализирането им към ефективно управление на ресурсите. Прехвърляне на средства от Първи стълб (директни плащания) към Втори стълб (Програма за развитие на селските райони) дава възможност за насочването на повече ресурс към мерки и цели, свързани с повишаване на производствените възможности.

Същевременно средствата от националния бюджет също следва да се управляват с цел постигането на конкретни резултати, а не просто поддържане на доходите.

Най-добрият гарант за доходите на земеделските производители е ефективното и ефикасно управление на собствените им ресурси, а не директната финансова подкрепа, която ги прави зависими и слабо продуктивни.